

Dogmedansk

“Derudover sværger jeg at skrive et naturligt og tidssvarende sprog og afstå fra at forsøge at hævde mig ved at tale enten ned eller op til min modtager. Sprog er først og fremmest et middel til kommunikation. Kun ved at blive brugt naturligt kommer det til sin ret. Mit overordnede mål er at tale og skrive oprigtigt, og jeg sværger at jeg vil gøre alt for at mine modtagere forstår indholdet sådan som det skal forstås, og ikke bliver forulempet af tomme ord, Karl Smart-engelsk og grammatiske brølere.”

Sådan slutter en kronik af Kirsten Rask i Politiken 5. september 1999. Hovedbudskabet i kronikken var at brugen af det danske sprog nu ikke kan blive mere skødesløs og lemfældig, og at vi derfor må pålægge os selv og hinanden 10 dogmer for dansk. De aftrykkes ordret her:

Dogme 1-5

“Alt dette kan samles til det følgende forslag til ti dogmer for dansk - vi kunne kalde det Dogme 99 eller det sproglige kyskhedløfte. Nogle dogmer gælder for talesproget, andre for skriftsproget, og andre igen for begge dele, og de henvender sig til alle professionelle sprogbrugere:

1. Alle ord udtales på dansk. Fremmed- og låneord bliver til danske ord når de udtales på dansk. *Trend* udtales altså med dansk 'r'; *unik* med dansk u- og *koncern* rimer på *intern*. Ihærdige sprogrensere kan gå så vidt som at udtale *ok* på dansk, altså *okå* i stedet for *øvkæj*.

2. Alle ord bøjes på dansk. Dansk har ikke nogen flertalsendelse der hedder *-s*. Derfor er danske flertalsbøjninger bedst, fx *en trend, flere trender, et slogan/flere sloganer, en supporter/flere supportere; en workshop/flere workshoper; et job/flere job; et interview/flere interview*.

3. Respekt for vokalerne. Vokalerne udtales distinkt så der er forskel på *rode* og *rude, jager* og *jæger, ret* og *rat, si* og *se, special-* og *speciel*.

4. Stavelserne skal stå rent. Stavelserne foldes helt ud. Det hedder *vurdere* (ikke *vudere*), *kirurg* (ikke *kirug*); *sælje* (ikke *sælle*) og *fra*, ikke *fa*.

5. Stavereglene følges. Dansk har stor og god tradition for ordbøger, der bliver opdateret løbende. Ord- og håndbøger bruges mindst tre gange dagligt. Blandt andet skrives alle sammensætninger i ét ord på dansk, det vil sige ord hvor førsteleddet er et substantiv (navneord) eller verbum (udsagnsord), fx *akvarelmaling, dametaske, cafetærte, elastikspring, ærtesuppe, erhvervsleder, tilbudsavis; danseskole, løbesko, heppekor*.

Dogme 6-10

6. Tilbage til grammatikken. Grundlaget for skrivehåndværket er grammatikken, læren om de bærende elementer. Grammatiske fejl er plat.

7. Hyperkorrekthed er forbudt. Hyperkorrektheder er tegn på sproglig stivhed som bunder i et forsøg på at tale finere end man magter. Det er "snobbefejl" som ... *blandt de der optræder...* (i stedet for ... *blandt dem der ...* ; ... *for Lone og jeg...* (i stedet for ... *for Lone og mig...*); *designgruppen går ind for enkelthed* (i stedet for *enkelthed*); *bekræftige* (i stedet for *bekræfte*); *prøv at mærk forskellen* (i stedet for *prøv at mærke*).

8. Ind med danske nyskabelser - ud med engelske. Nye begreber der indføres i dansk, skal have danske betegnelser. Og hvis vi i forvejen har danske ord for begrebet, er engelske afløserer rent blær. Det gælder ord som *nyhedsbrev* (ud med *newsletter*); *problemknuser* (ud med *troubleshooter*); *hold* (ud med *team*); *enhed/afdeling* (ud med *unit*); *piskesmæld* (ud med *whiplash*); *specialgruppe* (ud med *task force*).

9. Slip sætningerne løs. Det er forbudt at tælle ordene mellem punktummerne og antallet af ord på over seks bogstaver, for det er at begå vold mod det naturlige sprog. Lad sætningerne flyde frit og have den længde der passer sig for dem hver især. Korthed har aldrig været en kvalitet i sig selv, men variation er en dyd.

10. Hold klassiske talemåder i hævd. Talemåder og ordsprog er en stærk kulturarv. De viser hvordan vi har tænkt og talt i tidligere tider. Gamle udtryk og ordformer kan leve videre som små øer i form af faste talemåder, fx *et gran (fnug) salt; fra årle (tidlig) morgen; under gråd og tænders gnidsel (den lyd der fremkommer når hårde ting gnider mod hinanden); dronningen leve (optativ (ønskeform))*. Ældre litteratur er også god at blive klog af. Bøger og hjemmesider er bedst på dansk.”

Her hører citatet fra Kirsten Rasks kronik op.

Jeg er vågnet op

Jeg er lykkelig for at jeg har hørt det glædelige budskab som er åbenbaret for mig. “Vågn op!” (Watch Tower) blev der sagt på vågnedansk, og her er jeg, vågen og rustet til kamp (fit for fight) til den store afgørelsens time, kysk som en jomfru og stærk som tungmetal (Heavy Metal). Jeg holder de fem første bud, et for et:

1. Alle ord udtales på dansk: Jeg er begyndt åbent at *flirte*, som andre unge med pigen *Birte*; da jeg fra en gammel støvet *roman*, tog mig et nyt og friskt *slogan*, langt borte fra den store *hob*, på mit velbetalte *job*, var det som at *storks-hoppe*, at være med til nogle *workshoppe*, hvor vi midt i *vinter-Kiev*, fik et fashionabelt *interview*, og i *varieté-Am*, -erika, så et ægte orkesterteam.

2. Alle ord bøjes på dansk: Et af mine bedste *sloganer* er at vi skal vi have *newslettere*, *taskforcer* og *troubleshootere*, på vores bedste *teamer*, og dem der går med *sliper* og *jeaner*, må ikke laver *joker* eller frække *gagge*.

3. Respekt for vokalerne: Jeg har sendt et brev til *Bill*, om hvad det er jeg gerne *vil*, sende ham 3-4 *pund*, mel så han bliver rigtig *sund*, efter bien stak sin *brod*, ind i mandens venstre *fod*, så ikke han går hen og *dør*, hjemme bag sin egen *dør*.

4. Stavelserne skal stå rent: For arbejde i 20 *dage*, fik jeg så min sølle *gage*, men tiden blev lidt *monoton*, når den gik på den *facon*, i mine smukke *barokvaser* skjulte jeg mine *cognacer*, og appelsinerne var *mange*, skønt de alle var *orange*.

5. Stavereglene følges (sammensætninger skrives i et ord hvis de findes i ordbogen): *Aluminium er et meget letmetal. Organisationerne har for stormagt. Han er sig sin skyldbevidst. Han fik på et gartneriarbejde til 80 kr. i timen. Den plantageejer han ikke. Hvor mange rørlægger arbejderne om ugen?*

De sidste fem regler er af en anden karakter, og dem kan jeg ikke følge så legende let og behændigt som de fem første. Men glæd jer med mig over mit uskyldige sprog; aldrig har det stået så rent og purt. Jeg er også gået over til klovnedansk.

Slogans

Som man kan se, virker de fem første påbud (for det er de jo i realiteten) ikke ganske efter hensigten. Problemet kan illustreres ved forslaget om *sloganer*. Efter regel 1 skal man udtale den første vokal *o* som i *kilo*, og ikke *ou* som i *tog(vogn)*, og efter regel 2 skal det bøjes i flertal med *-er*. Disse to regler griber imidlertid ind i reglerne om tryk og stød; normalt har flerstavelsesord der kun indeholder ét morfem, tryk på første stavelse, men ikke hvis den er kort og der i ordet også er en lang der kan der få trykket, fx *li^l noleum*, *ro^l man*.

Hvis *slogan* udtales så det rimer på *tog-Jan*, falder trykket på første stavelse, som er lang. Men hvis *o*'et udtales som i *kilo*, bliver det antageligt kort, og trykket må flytte over på anden stavelse, som så må gøres lang og have stød, så *slogan* rimer på *roman*. Man kan også gøre *o*'et langt, men så får det stød, så *slogan* rimer på (*derfor*) *slog han*. Og hvis man vælger denne udtale (hvad jeg ikke har hørt nogen gøre), må flertal nødvendigvis blive *sloganner*.

Man ser at man slipper helt udenom alle disse overvejelser hvis man vælger flertalsformen *slogans* så det rimer på *tog-Jans*. Det er også tilladt efter retskrivningsordbogen. Problemet med dogme 1 og 2 er at de er formuleret alt for generelt. Hvilke endelser ord skal og kan tage, afhænger af mange andre ting end af om de kommer fra engelsk eller ej. Og alle reglerne i sproget hænger sammen, således at en ændring på et område, fx flertalsendelserne, griber ind i andre regler, fx tryk og

stødregler, således at resultaterne ikke er stabile eller regelmæssige. Kirsten Rask viser da også at man ikke kan følge et princip for alle retskrivningsspørgsmål, og at forskellige retskrivningsprincipper uvægerligt modsiger hinanden. Sproget er mere komplekst end som så, og overforsimplede regler gør mere skade end gavn.

Dør en dør?

Det er også en fuldstændig umulig opgave at overholde regel 3 om respekt for vokalerne. På det dansk jeg taler, er der for de korte vokaler systematisk uoverensstemmelse mellem lyd og bogstav, som det fremgår af følgende skemaer:

bogstav	i		e		æ	a	
eksempel	<i>si</i>	<i>til</i>	<i>te</i>	<i>begge</i>	<i>ægge</i>	<i>Hansen</i>	<i>Larsen</i>
lyd	i	e		æ		a	

bogstav	y		ø	
eksempel	<i>sy</i>	<i>lyng</i>	<i>øl</i>	<i>krøl</i>
lyd	y	ø		ö

bogstav	u		o		å
eksempel	<i>nu</i>	<i>sund</i>	<i>ond</i>	<i>odder</i>	<i>råd(hus)</i>
lyd	u	o		å	

Desuden mangler vi faktisk et bogstav på dansk, nemlig ö som kunne bruges til at skelne mellem *så ikke han går hen og dør, hjemme bag sin egen dör*.

Man kan nu spørge hvad det vil sige at have respekt for vokalerne. Skal vi have respekt for vokalbogaet og tvinge udtalen ind således at *lyng* rimer på *lyn-g(nist)*, *begge* på *tigge*, og *rør* på *mør*, eller skal vi respektere vokallydene og ændre vores retskrivning til *løng* og *bægge* og indføre bogstavet ö? På andre dialekter og sociolekter end min ligger grænserne mellem vokalerne andre steder end hos mig, og hvem har så ret til at få den bedste overensstemmelse mellem tale og skrift? Igen er problemet med dogmet at det er alt for generelt formuleret. Sproget har regler, men de er meget mere mangfoldige end at en vokal er en vokal og dermed basta. Man kan slet ikke formulere regler om vokalerne generelt, og hvis man gør det, er det værre end ingenting.

Lyd og skrift

Dansk har en forholdsvis dårlig samsvarighed mellem lyd og bogstav. Det skyldes antageligt at dansk har været ortografisk reguleret af konservative sprogfolk i ca. 500 år, nemlig fra de første bibeloversættelser efter Reformationen og til i dag. Samtidig har dansk rigsmålsudtale udviklet sig i forholdsvis hurtigt tempo, sammenlignet med vore nabosprog. Vore dages islændinge kan, med lidt træning, læse de 800 år gamle islandske sagaer, mens ingen nutidig dansker, uden særlig uddannelse, kan læse de 800 år gamle danske landskabslove. Dansk udvikler sig hurtigere end mange andre sprog.

Sprog der udvikler sig langsommere (islandsk), sprog hvis skriftsprog først er reguleret sent (finsk), og sprog der reguleres af mindre konservativt indstillede sprogfolk (norsk), har bedre overensstemmelse mellem lyd og skrift end vi har på dansk. Derfor er betingelserne for at optage fremmed ordstof helt forskellige på forskellige sprog, og man kan ikke umiddelbart sammenligne hvordan man gør eller overtage hinandens sprogpolitik. Danmark har jo fx ikke været undertrykt af Norge gennem 500 år, og det er et problem for vores sprog.

Sprogfolkene, de skriftkløge, er som regel mere konservative, end den ungdom der igennem 1000 år igen og igen har ændret sproget. Det skyldes helt naturligt at de skriftkløge har sat sig ind i sprogets grammatik, bruger tid på at læse ældre tekster og bruger skriftsproget mere end andre. Det skyldes nok også at skriftsproget altid har været magthavernes redskab, mens oprørerne mere har brugt talesproget. Centralisme kræver skriftsprog, talesprog kræver decentralisering. Talesproget er det første sprog, skriftsproget er andetsproget.

Man kan derfor ikke forfægte nogen dogmatik om forholdet mellem tale og skrift uden at være den forlængede arm for magthaverne eller den bøjede arm for oprørerne. Kisten Rask har tydeligvis valgt side.

Ord deling

Et helt anderledes problem udgør orddelingen. Den foregår på dansk ganske fornuftigt og fuldstændig regelbundet for alle mennesker. Reglen er blot ikke beskrevet i dogme 5, hvor der står:

5. Staverreglerne følges. Dansk har stor og god tradition for ordbøger, der bliver opdateret løbende. Ord- og håndbøger bruges mindst tre gange dagligt. Blandt andet skrives alle sammensætninger i ét ord på dansk, det vil sige ord hvor førsteledet er et substantiv (navneord) eller verbum (udsagnsord), fx *akvarelmaling*, *dametaske*, *cafetærte*, *elastikspring*, *ærtesuppe*, *erhvervsleder*, *tilbudsavis*; *danseskole*, *løbesko*, *heppekor*.

For det første findes der andre sammensætninger end dem med substantiver og verber som første led: *letmetal, stormagt*. For det andet skal man ikke slå op alfabetisk under ordene i Retskrivningsordbogen, men systematisk under reglerne; og reglen er ganske klar:

18.1 I ÉT ORD

Hvis en ordforbindelse udtales med hovedtryk (stærkt tryk) på det første led og bitryk (svagere tryk) på det andet, skrives forbindelsen i ét ord: *havestol, hvidtøl, kæmpehøj, landevej, medbestemmelse, senildement, statsansat, sursød, systemanalyse, teaterforestilling, underskrive*.

18.2 I FLERE ORD

Hvis en ordforbindelse udtales med lige stærkt tryk på begge led, skrives den i to (eller flere) ord: *Aluminium er et meget let metal*. (Men: *letmetallet aluminium*). *Organisationerne har for stormagt*. (Men: *stormagten Kina*). *Klokken var halv syv*. (Men: *Flasken var halvtom*).

Man kan tilføje det semantiske kriterium at en sammensætning kun angiver at ét begreb indgår i udsagnet, mens to ord angiver to begreber; hvis man siger: *Han glemte sin adressebog*, siger man kun at han har glemt bogen, ikke at han har glemt adresserne. Men hvis man siger *Han glemte hendes adresse, bog og fyldepen*, så har han både glemt adressen og bogen.

Ord delingsfejl

Når der faktisk laves mange orddelingsfejl i sammensætninger, både i skolerne, til eksaminerne, i aviserne og især på skilte og i annoncer, hænger det givetvis sammen med forholdene på engelsk. Her hedder det *address book, alarm clock, baby-sitter, bank account, cover-up, frying pan, musical instrument* svarende til dansk: *adressebog, vækkeur, babysitter, bankkonto, mørklægning, stegepande, musikinstrument*. De to (eller flere) orddele i engelske sammensætninger udgør i enhver grammatisk forstand ét ord tilsammen; der kan ikke komme noget imellem dem, det er kun andetledet der kan bøjes i flertal, og adjektiver og artikler skal stå før førsteledet. Englænderne har - antagelig fordi de ikke har nogen faste regler om enten tryktab eller ikke tryktab i sammensætninger - ikke fundet ud af at blanktegn kun bruges til at adskille ord, og ikke til også at adskille dele af ord.

De fejl man ser så hyppigt nu, nemlig *adresse bog, vække ur, baby sitter, bank konto, mørk lægning, stege pande og musik instrument*, eller den som Kirsten Rask har fundet i et stormagasin: *fad øl: 35 kr*, kan kun skyldes påvirkning fra engelsk.

I min skoletid i 50'erne og 60'erne var det en helt utænkelig fejl - der var ingen der drømte om at begå den. I dag er det en af topscorerne i studentereksamenstilene.

Denne overvældende tendens til ordsammensætning på engelsk manér viser meget godt hvad det er for kræfter der driver anglificeringen af dansk; det kan jo nemlig ikke have noget med sproglig smidighed eller skærpelse af tanken at gøre. Den engelske måde er uhensigtsmæssig, upraktisk og pladskrævende, så det kan ikke være for at udtrykke sine tanker bedre at folk laver den slags fejl. Det kan kun være for at virke som om man er med på moden, på forkant med situationen og hører til de smukke, de rige og de mægtige. Det har kun med ambition og magt at gøre, ikke med tanker og kommunikation overhovedet.

De sidste dogmer

To af dogmerne er nærmest skadelige; de lyder: 6. *Tilbage til grammatikken*. 7. *Hyperkorrekthed er forbudt*. Problemet ved dem er at de ikke angiver nogen måde at forholde sig på, så længe de ikke siger hvilke grammatiske regler man skal tilbage til, men blot forudsætter at vi har forladt den. Det er ikke givet at alle mennesker følger den samme grammatik, hverken i forskellige egne af landet eller forskellige dele af byen. Og det er endnu mere usandsynligt at nogen skulle have forladt deres grammatiske regler. Dogmerne er rent møveri, dvs. pådudning af falske forudsætninger, som kun har til hensigt at give usikre sprogbrugere dårlig samvittighed.

Hyperkorrektionerne er særligt interessante; de er jo nemlig udelukkende produkter af (velmenende) sprogfolks forsøg på at regulere sprogbrugen i samfundet. Folk siger ikke den slags for at snobbe, for der er ingen der synes at dansklærere eller Dansk Sprognævn er nogen det er værd at snobbe for; de gør det for at prøve at gøre hvad sprogevsere som Kirsten Rask siger de skal. Folk siger jo kun *blandt de der optræder* fordi de af deres dansklærer eller andre har fået at vide at de ikke må sige: *dem der optræder, skal ikke betale*. Frasen er blevet siddende i øret, men ikke reglen, som har været at *de* bruges når ordet optræder som subjekt, og *dem* i alle andre tilfælde. Fejlen kommer altså af at dansklæreren har påtalt fejlen uden at forklare reglen i tilstrækkelig grad. Og det er netop sådanne uforklarede (og uforklarlige?) og derfor uforståelige regler de 10 dogmer er eksempler på.

8. Ind med danske nyskabelser - ud med engelske

Det kan man ikke være uenig i, men det er måske en sandhed med modifikation. Det er ikke ualmindeligt at se en annonce efter *Teammedarbejder til Teamet for*

Voksne med særlige behov, og lidt komisk er det at renovationselskabet i Århus hedder *MiljøTeam Århus*. Men det er da egentlig værre at ordet *team* i dette tilfælde er misbrugt, for der er tale om et ganske almindeligt selskab med bestyrelse, direktør og ansatte, og slet ikke om en gruppe eller et hold.

Og der er vel også stillingsbetegnelser som det ikke kan betale sig at oversætte, fx annoncerer DTU efter ansøgere til et *ph.d.-projekt i MEMS packaging og silicium wafer bonding*. Skal det også oversættes? Jeg tror jeg vil foretrække ikke at skulle belemres med at kende et ord med den betydning.

Nogle begreber har det bedst med at have en international betegnelse. Man kan fx overveje om det ikke var en bjømetjeneste H.C.Ørsted gjorde de danske skolebørn da han indførte de danske ord *ilt*, *brint* og *kvælstof* i stedet for de internationale *oxygen*, *hydrogen* og *nitrogen*. Det havde været meget lettere at forstå kemiens system med de internationale betegnelser. Som det er nu skal vi lære to forskellige ord for det samme for at forstå sammenhængene. Det er ikke altid bedre at skifte et godt udenlandsk ord ud med en dårlig dansk oversættelse.

Man må, når man taler om ordlån mellem sprogene, nok også se på sagen i et lidt større tidsperspektiv end de sidste 10-20 år. De udenlandske ord der er kommet for at blive, ændrer sig på de første 50-100 år til at være umiskendeligt danske, og dem der ikke gør det, forsvinder efter et årti eller to som døgnfluer ved solnedgang.

Ordet *skippe* er et godt eksempel; det har vi lånt fra engelsk i 70'erne i betydningen 'springe noget over i en tekst eller en dagsorden'. Det er anden gang vi låner det, for vi har også lånt det 100 år tidligere i betydningen 'springe over et tov der svinges rundt', og det er det der er blevet til *sjippe*. Men englænderne har i 1300-tallet lånt det fra nordiske *skopa*, i betydningen hoppe eller løbe. Englænderne har således blot opbevaret ordet for os indtil vi syntes vi fik brug for det igen.

Dovnedansk

Den eneste trussel der for øjeblikket er mod det danske sprog, er at vi holder op med at tale det. For et stykke tid siden sad jeg i et udvalg der skulle vurdere 28 ansøgere til en professorstilling på universitetet. De 20 af ansøgerne var udlændinge, og i det fem personer store bedømmelsesudvalg var de tre af udenlandsk herkomst. Stillingsopslaget var på engelsk (for at man skulle få ansøgere fra udlandet) og alle ansøgerne skulle, efter bekendtgørelsen om bedømmelser, have hele den endelige indstilling tilsendt for eventuelt at kunne klage over den.

Vi gjorde det i udvalget at vi hver skrev om 5-6 ansøgere, en på svensk, en på engelsk og tre på dansk. Formanden oversatte så de udenlandske indstillinger til dansk, og vi redigerede hele indstillingen om alle 28 ansøgere på dansk. Derefter blev indstillingen oversat til engelsk så alle ansøgere kunne læse den.

Og det gik der mange timers arbejde med. Det havde jo været meget lettere, og sparet staten for temmelig store udgifter, hvis vi bare havde skrevet vores indstilling på engelsk fra begyndelsen af. Vi skrev faktisk, når vi regner oversættelserne med, 66 bedømmelser om de 28 ansøgere, alene med det formål at tale dansk, og vedblive at tale dansk.

Det er sådan de ræsonnerer i store internationale koncerner: hvorfor skulle de gå over åen efter vand; alle der har brug for at læse sådanne papirer, kan jo alligevel læse engelsk, så hvorfor spille al den tid på at oversætte frem og tilbage. Derfor er hele arbejdspladser gået over til engelsk. Engelsk er ganske simpelt den moderne form for dovnedansk.

Dansk i EU

Den næste arbejdsplads hvor det sker er antagelig EU. For øjeblikket oversættes der ad 110 veje mellem 11 forskellige sprog, og det er meget store summer der bruges på disse oversættelser, som foretages af tusindvis af oversættere i to store Babelstårne i Luxembourg og Bryssel. Oversættelserne er som regel af en sådan kvalitet at politikerne hellere bruger den engelske eller franske udgave af et dokument; så hvorfor oversætte? Politikerne bliver jo også meget bedre forstået hvis de taler engelsk. Bare der kommer fire nye sprog med i EU, skal antallet af Babelstårne fordobles; oversættelsesvejene bliver 210. Det synes de danske skatteborgere næppe vi har råd til, så der er derfor ikke tvivl om at dansk inden EU's udvidelse bliver afskaffet som officielt sprog.

Den alvorligste trussel mod dansk sprog er derfor ikke om vi låner et par døgnflueord fra engelsk, men at store danske arbejdspladser går over til at tale engelsk fordi det er alt for besværligt og dyrt at oversætte, blot for at opretholde dansk. Det forlyder at flere internationale danske virksomheder (Lego og Novo Nordisk) er gået over til engelsk, og når universiteterne og EU også gør det, så ender det med at der er områder af samfundslivet vi ikke kan tale om på dansk. Vi bliver en nation af dobbelt halvsprogede, der kun kan tale om nogle emner på dansk i familien, og kun om andre emner på engelsk på arbejdspladsen, men ikke omvendt. That is the problem.

Ole Togeby f. 1947.
professor i dansk sprog.